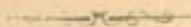

մէջ ծրած , յնարք ձեռքին մէջ , անոր միտ-
 փար խրճիթներուն մտա կ'երգէ , և ո՛չ
 թէ միայն կը գինէ՛ , կ'երգէ , այլ կ'ո՛չ կ'ընէ ,
 սուններէ դուրս արեւ լուսնեայ շտանոց կոչ-
 սերուն որ ընկերակցին իրեն սրայքարեղով ,
 գաղափարի ջանքերը վառելու և հին կուս-
 քերը բոցին յանձնելու համար :

(Շարունակելի)

ԼՅՈՒՆ ԼԵՒՈՆ ՇԱՀԱՋԻՉԵԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Ի՞նչ գրականութիւնք անհասնելու , ժողո-
 ւորացնելու և բովանդակ մարդկութեան
 համար ամենամեծ բարեկէն է , զիճարմու-
 թեան առարկայ չկրնար լլլալ : Անձնար է
 չբարբառել թէ այսօր ամբողջ քաղաքակրթ
 աշխարհը մտայն սերտ հաղորդակցութիւնով
 մը կապուած է , և զանազան երկիրներ ,
 ազգեր , կրօնքներ , լեզուներ , գաղափար-
 ներ , վարդապետութիւններ ու անհասնել
 շատ մտակ շփումք մէջ են իրարու : Հետ-
 ընտրելու գրականութեան , այսօր անցեալը
 շտակորէն կը հայելիանայ մեր առջև ու
 մենք շարժապատկերներու պէս՝ սրտամու-
 թեան մէջ սրտալի կը տեսնենք անձեր ,
 գէմբեր , տեսարաններ և ամեն բան , որոնք
 երևին աշխարհի թատերաբեմին իրազար-
 ձութիւնները համապատ են : Մարդկային
 ինտելեկտը բոլոր գործունէութիւններն ու
 մտասրտական կեանքը կը յոյանայ հան ,—
 գրականութեան շէջ :— Մասնագրութեան ,
 էրագրութեան և պարբերականներու մի-
 ջնացա : Անմիտակի են բարիքները գրակա-
 նութեան , առանց որուն քաղաքակրթու-
 թիւնը կանց պիտի առնէր անասրակցոս :

Գրականութիւնք արդիւնքն է Քաղաքա-
 կրթութեան : Ը՛մարտութիւն մըն է ասիկա :
 Բայց նոյնքան այ անհերքելի ճշմարտութիւն
 մըն է թէ Քաղաքակրթութիւնն այ արդիւնքն
 է գրականութեան : որ իրբև զիտու որ այ-
 դակն ու գործունէ : կուզայ կենսունակու-
 թիւն ներարկել աշխարհի կեանքին մէջ :

Անկարելի է բարձունչ քաղաքակրթական ա-
 տաջխաղացութիւն , գաղափարներու և
 բարձունքներու բարեշրջութիւն , մտաու-
 բական հասանքներու ձեակերտութիւն ու
 առողջութիւն՝ առանց գրականութեան , ա-
 սանց զիրի փրկարար միջամտութեան ու
 պաշտելի միջնորդութեան :

Պատմութեան փոխափայտութիւնն բմբր-
 նոցնելուն համար զիրի ու գրականու-
 թեան զիւտերէն աւելի մեծ գիւտ չկայ :

Գիրն ու գրականութիւնք սակայն շատ
 պիտի սահմանափակուէին իրենց պաշտօնին
 ու կոչումին միջ , եթէ Տարագրութեան զիւ-
 ար չգար թոյլ տալ անոնց : Նշանագրերու
 ամենահին զիւտը Ասիացիներուն բաժինն է :
 Եւ յոսպացի Յովհաննէս կիւթթէմպէրին էր որ
 Եւրոպան ու Ասիան իրարու կապեց՝ ար-
 պագրութեան զիւտովը Գիրը Ասիայ ծնունդն
 է և ապագրութիւնք՝ Եւրոպայի Ասիէ աւելի
 գեղեցիկ կապ կրնա՞ր լլլալ այս երկու մեծ
 ցամաքներուն մէջ : Գրականութիւնք ան-
 հասնելու , համայնքներու , ազգերու և ժո-
 ղովուրդներու իմացական կարողութիւննե-
 րուն , գեղարուեստական բարձունքներուն
 և գիտական բնդհանուր գործունէութեան
 արտայայտութիւնն է : Ազգի մը քաղաքա-
 կրթութիւնք իրեն իրբև չափանիշ ունի գր-
 ականութիւնք : Եւ սրովհետեւ քաղաքա-
 կրթութիւնք տեղէ մը կամ ցեղերու իմա-
 ցական , գիտական , արուեստական , կրթա-
 կան , կրօնային , բժշանկան , ընկերային ,
 անտեսական , քաղաքական և այլ գործու-
 նէութեան ու առաջգիտութեան բնթացքն
 է , ուստի գրականութիւնն այ այդ ամբող-
 ջութեան արտայայտութիւնն է : Այսօր աշ-
 խարհի ամեն կողմերը ապագրական մտաւ լ-
 ները անդադար կը ձուլեն՝ գրականութեան
 անձայն բայց բարձրարարատ մասունք-
 ները :— զիրքեր ու թերթեր ,— հասցնելու
 համամար աշխարհէ աշխարհ , հետաւոր երկ-
 կիրներ , պոճպանելու համար մտաւոր և գա-
 զափարական այն հաղորդակցութիւնք չ ու-
 բով իրարու կապուած են գրոյներ և բն-
 թերցոյցներ , խորհոյցներ և գործոց ներ : Մա-

մուլը լս'ան է ճշմարտութեան, շատախոյր լուսաւորութեան և ճատաղայթը Բաղաքակրթութեան հսկայ արևին, որ իր ջերմին ու լուսաւոր ազդեցութիւնը կը գրկէ մատուր, բարոյական ու իմացական խաւարին մէջ ներ'նոյ մարդուն, ցոյց տալու այն լայն ու փառաւոր ուղին, որուն ընդգրկուածը մարդկային կեանքին ու գոյութեան մեծացոյն հետանկարը պէտք է որ կազմէր

Մասնաւի փրկարար յայտ ճատաղայթից վերածնութեան դարուն մէջ, 1455ին: Գերմանացի համեստ աշխատաւորի մը, աւելի աղէկ է բոյ, աշխատութեան գիւյսագիտի մը ձեռքով, Մայնցի մէջ: Այդ թուականին է որ Յովհաննէս Կիւթիեմպերկ հրատարակ հանեց իր առաջին ազգայրած գիրքը և ցոյց տուաւ աշխարհին թէ այնուհետեւ մասնաւի էր որ պիտի տիրէր համառարած երկրագունդին և բռնի ոյժը, բիրտ գործութեան տիրապետութիւնը սակաւ տեղի պիտի տային մատուրական գործունէութեան առջև անօթաւոր: Տարագրութեան գիւտին վերադառնաւ էր աշխարհի ամենաչինաց յեղափոխութիւնը: Անով նոր նուաճող մը, նորօրինակ աշխարհակալ մը ստարգել կու գար, բայց կը նուաճէր ապրեցիկելու համար և կը տիրէր՝ կեանք ներշնչելու համար: Այլևս մարդկութեան ճակատագիրը նոր տեսանի մը կը յանձնուէր, որուն ձեռքը մեքենայ մը և ձայնոյ գիրքի միայն կային: Վիճակագրութիւնը ցոյց կու տայ թէ տարագրութեան գիւտը առաջին անգամ իր մէջ ընդունաց Գերմանիայէն վերջ հեռոյնեակ Եւրոպական ուրիշ երկիրներ ալ սկսան ընդգրկել զայն, տարագրութիւնը: Իտալիա՝ ինք տարի վերջ, Յոլանտա՝ 15, Հոլանտա՝ 18, Սպանիա՝ 19, Անգլիա՝ 22, Տանիտարքա՝ 27, Շվեյցա՝ 28, Փորթուգալ՝ 29, իսկ Աւստրիա՝ 37, տարի վերջ վաշխեցին տարագրութիւնը (*): Ասանք բոլոր Եւրոպական երկիրներ էին սակայն: Այն ժողովուրդը, որ Ասիոյ մէջ առաջին անգամ տարագրութեան բարիքը

վաշխեց, Հայր եզաւ, որ տարագրութեան գիւտէն 57 տարի վերջ, Ռուսիայէն ու Ամերիկայէն ալ առաջ, արդէն յայտն յառեց իր աշխարհ: Հայուն համար սակայն տիրեալ անակնկալ առաջգիտութեան մը չէր: Գրտականութեան աչքով: Հայ ցեղին պատմութիւնը մըջա եկած է հաստատելու թէ արեւմտեան ամեն յատկութիւններով ու առաջգիտական ընդունակութիւններով անտուած այս ցեղը ճակատագրային գործող կատակով մը Ասիոյ մէջ, արեւելքի բարբարոսութիւններէն չբնագրատուած էր:

Նկատելի պարտքան այն է որ Հայերը առաջին տարագրական գործը հրատարակ կը հանեն՝ ո՛չ թէ Հայաստանի ընտանաբնին մէջ, այլ՝ Հայաստանէն դուրս, հետի Եւրոպական ցամաքին վրայ, Վենետիկի մէջ: Ինչո՞ւ: Հայկական ազգայրութիւնը կրակի Եւրոպոյի մէջ ինչո՞ւ անդամնիկ հայ մասնաւի Հայաստանէն դուրս:

Այս «Ինչո՞ւ» ներքին պատասխանը, որ շատ արագ է, Հայուն Պատմութիւնը կուտայ արդէն:

Միջին դարը Հայաստանի համար չալչալու մի: Նարածներքի, կատարածի, սրածութեան, փախաւտի և աւերան չբնան մը եղած է: Գարակական ընդհարումներէն վերջ՝ արարական արշաւանքները, ազաւանեց յաջորդող թախարնիւտ և թիւրքմէններու շահասակութիւնները, խժոժութիւններն, ու սպաննիշ տիրապետութիւնը մտաւոյցած էին Հայոց մէջ ամեն մատուր գործունէութիւն: Հայ գրականութեան պատմութիւնը ոչինչ կուտայ գրեթէ ԺԳ, ԺԵ և ԺԶ, դարերու: Հայ մատուրական արտագրութեան անունով: Ո՞վ պիտի բզբաղէր իմացական կեանքով, Մատուտարաստի, սոյի ուրուական, բնաչնջման արտանայիրը, փաղուտն անասու գութիւնն ու անելի ներկայ մը շարաշար արաննած էր հայ մատուրականութիւնը, չբատած էր ամէն գործունէութիւնը: Միայն երդիներ կը պատին ամէն կողմ, ժողովրդական ուշուղներ՝ երգելու համար ժողովուրդին ցաւելը:

(*) Ան, պատմ. Հայ տարագր. Ա. Հատար էջ 141

Տիրոջ սարսափը այնչափ սասկալի եղամ է որ աշուղներու հայրենասիրական երգերն իսկ գրի առնուած չեն : Նոյն դարերու աշուղներէն մնացած (Յովհաննէս Երզնկացի, Կոստանդին Երզնկացի, Քաչատուր Կեչառուեցի, Մկրտիչ Նազաչ, Նանասար Քոչակ) առաջատար թիւննեւ ու մէջ ազգայինը կը պակսի : Հակասարմարանական կրկար հաւատալ թէ սասնք միշտ սէրը երգած են, սաստպանքի այդ օրերուն մէջ, սասնոց հետաքրքրուելու ազգային դժբաղդ իրականութիւնով : Ժողովուրդին ծոցէն ծնած աշուղներ ժողովուրդին կեանքովը պէտք է գրառէին անկոտկամ : Բայց սասնեւք իրենց հարստը եղած է գրի առնել, սիւղ ինչպէս որ բանագետութեան օրով մեր սասնիւնայ գրողները ազգ. գոյն աննոց ս'չ մէկ բան կրնային գրի առնել : Ասանք սարսափաբար թերանոցի երգած են ու երգած՝ զգուշանալով թուղթի վրայ օրինակել իրենց հեղինակած երգերը : Արդ ժ.Ս. դարուն և ժ.Չ. դարու սկիզբը Հայերը գունդ գունդ երկրէն գնաց, արաստանման կր խուժէին անարեւի : Փայթականութիւնը հայրենիքին նասնայիական արդէն խանդարուած ներդաշնակութիւնը՝ անգամ մըն ալ չարաչար խանդարած էր : Ետև մասուրականներ ժողովուրդին հետ փախուստ առած էին հասն և ապաստանած Եւրոպական երկիրներու մէջ զլիստ արապէս : Այս է պատճառը որ անգրանիկ հայ մամուլը փոխանակ Հայաստանի մէջ հաստատուելու՝ Վենետիկի մէջ երևան կուգայ Վենետիկ արդէն այդ սասնն շատ ծողկած էր և մասուրական կեցըն գործած : Հայեր արևմուտքի և մասուրարարը Վենետիկի հետ յարաբերութիւն ստեղծած էին և նոյն իսկ փոքրիկ պատուարեր գաղթականութիւն մ'այ կար Եւրոպական այդ գեղեցիկ քաղաքին մէջ : Հայաստանի մէջ անհար էր մամուլ հաստատել կամ այդ մամուլին մասով : Աստի մամուլի սասնին հարաբերարը պարտաւորուած պիտի զգար ինքզինքը Եւրոպական քաղաքի մը մէջ

հիմնել սասնին հայ ապարանը : Մինչև հիմա այնպէս կը կարծուէր թէ Եւրոպիացի Արգար գաղթին էր սասնին հայ ապարանը : 1545 ին Վենետիկ ապրուած «Սաղմոսարան» մը այդ ենթադրութեան ընթացքում էր բանասէրները : Այս մարդը, որ ճարտարարուեստ անձնաւորութիւն մ'էր, Միք. Գ. Կաթողիկոսի կողմէ կրնու առաքելութեան մը սասնիւ երբ Հոսով գնաց, Վասիկանի գահակալին ներկայանալու, հան գանուած միջոցին հետաքրքիր բլլալով ակնատեսն եղաւ ապարանութեան հրաշայիքներուն և վերագործին Վենետիկ հաստատել իր ապարանը, ինչպէս կը պատմուի Բայց վերջին հետազոտութիւններ և ապացոյցներ կը հերքեն այն ենթադրութիւնը թէ Արգար գաղթին էր անգրանիկ ապարանը : Բասնոյցի այսօր ձեռք բերուած ապարանական հիւղործներ և ճիւղ հետազոտութիւններ կուգան հաստատել թէ անգրանիկ հայ գրբար ս'չ թէ 1545 ին հրատարակուած է և «Սաղմոսարան» ն է, այլ՝ «Պարզաստուար» բ, որ կրկին Վենետիկ ապարանում է 1512 ին, ձեռքովը Յակոբ անուն ապարանի մը, որուն կեանքը ծանօթ չէ զժրազգարար : Հետեւոյ ցուցակը կը ներկայացնէ յաջորդ տարուան մէջ միևնոյն ապարանին մէջ ապրուած ուրիշ չորս գրբար ևս. 1.) «Պատարագատար», 1513, Վենետիկ, 2.) «Ուրբաթաղիբ», 1513, Վենետիկ, 3.) «Աղթարբ», 1513, Վենետիկ, 4.) «Տաղարան», 1513, Վենետիկ, . . . (*) : Ասանք բոլորը միևնոյն գրբարով են, որոնք միևնոյն ապարանը ցոյց կուտան : Հայ մամուլը Եւրոպայի մէջ հաստատուած բլլալով հարածանքի ենթակոյ բլլալէ չգողբեցաւ սակայն : Հան ալ կրնական գրարքննութիւնը կար, պատգական կղերականութեան կողմէ : Վենետիկ և Ամսթերամ, մեր որ վերջապէս հայեր ապարանական գործեր ընել ուղեցին, հանդիպեցան մեծամեծ գծուարութիւններու, որոնց մէջ նոյնչափ հերոսական և անձնագոհ օգի ցոյց սուին հայ հրատարակիչները, որչափ Հա-

(*) Հանգէս Ամսթերայ, 1894, թիւ 11, էջ 336.

յատասնի մէջ՝ Հայ ցեղը զիւրացանալար պահպանեց իր քաղաքակրթութեան ընդունակ ուղին։ Հետզհետէ զրահանութեան և մամուլի կեդրոններ կազմուեցան Տաճկաստանի թէ արտաստանի մէջ, Վիլնիս, Կարկաթա, Կ. Պոլիս, Իզմիր, Թիֆլիս, Էջմիածին, Բեկիրազուրի, Ֆրանսա, Էգիպտոս, Ամերիկա և այլն։

Պատմական քննութեան ճամբով առաջանալով զարմանալի չլիտի գանձեր անշուշտ որ ազազր արուեստի այս մասերը Ժ. Զ. և Ժ. Է. դարերուն բարեկաստիկ ազգացութիւն մը չկրցաւ ներգործել Հայ Գրահանութեան վրայ, որովհետեւ՝ ո՛չ միայն այս դարուն, այլ և Ժ. Է. դարուն մէջ այ մեր մէջ չկրցաւ երևան զայ մասնազրահան արվէր ունեցող գործ կամ երկատիրութիւն։ Անուրանալի է միայն որ փոշիներու տակ և ցեցերու ջնջումին ենթակայ կարգ մը ձեւազիրներ ազազրուելով անկրօնաւ պահուեցան։ Տպագրութեան նրաւալիքը մենք կը տեսնենք յաջորդ դարերու մէջ։ Միտիտարեաններու երևումը Հայ ազազրութեան կրթող կ'ըլլայ։

Մարգարան   **Գ.Ա.Գ.Ի.Ե. ՕԶԱՆԵԱՆ**

ՈՒ ԶԿՐՆԱՆ ԸՍՅԵԼ

Ու չկրնա՛լ բնի ինչ որ անդու է կը սարսրայ և կը յուզուի հոգւոյս խորը. ու չրկրնայ պարզի քեզ, ո՛վ անեղ որ իմ հրճուանքս ևս ու միանգամայն տանջանքս։

Սէր չէ՛, սէր չէ՛։ Երբտասարդ սիրտը երբեմն այնպէս կարծեց զայն ու մահուան երգ հիւսեց, հիմա լաւ գիտէ որ այդ գուհանք աւելի պերճ, աւելի ազնիւ ու հրգոր է քան բոլոր սէրերը։

Յաճախ՝ այն պահուն ուր աշխատութեանց վառ աշխոյժը կը դադրի, և հեռուն՝ դաշտին մէջ՝ հանդարտ իրիկուան ձօնուած երգ մը կը թափափի, այս ծածուկ գորութիւնը քեզմէ արցունք իյած է։

Մոլուէն հանդէպ՝ որ մոլեղին մարտ կը մղէր մրցիկներուն զէմ և մանչելով մինչև

կայմերուն ծայրը կը հասնէր. այս անծանօթ բարտխումը երկա՛ր մամեր գրաւած ու մոլած էր զիս։

Սե կըր երկինքը իր հուր կայմակը կը վառէր արջնաթնայ լեւներու մէջ, և կըր որտաւմը՝ հեռուէն. կարծես անեղ բուրանալիք մը կը կախէր մարդոց զլիտու վրայ, այս ձայնը պահանջած է որ վերանստ ու մտիկ ընեմ։

Ախ պիտի ուզէի ցի՛րն պէս միշտ զէպի վեր սլանայ. միարձուիլ երկինքին սրայբորոզ գորութեանց մէջ. խուզել ու կորզել անոր մեծ գազանիքը. ու կարշնեղ ճայուաներով սեղմելով՝ երկրն վրայ ձգել։

Պիտի ուզէի անտանց թռիչք մը արձակել այս նեղ ու անծուկ վայրէն. թեկերս սրճ մը լայն լայն տարածել փոքրիկ երկրին վրայ, և անուներ գրկել։

(Լայսն)   **Վ.Ի.ՔՊՈՐԵԱ ԱՂԱՆՈՒՐ**

ՊԷՏՔ Է ՍՈՎՐԻՆՔ ԵՐԲՈՊԱԿԱՆ ԼԵԶՈՒՆԵՐԸ ՀԱՐԿ Է ՏԵՄՆԵՆՔ ՕՏԱՐ ԵՐԿԻՐՆԵՐԸ

Տպագրութիւնը և շոգեչարժ մեքենաներն այն երկու կարևոր գլուխներն են, որոնք մեծամեծ փոփոխութիւններ կատարած են քաղաքակրթիթ աշխարհի մէջ։ Մարդկութիւնը յախտնական երախտիկ սրտախ քաղաքակրթութեան քարերար Գերմանացի Կրիթթէմպլերի, ազազրութեան հարիչին. և առաջին անգամ շոգիի գորութիւնը գործածող Ֆրանսացի Տրիբարէնի և Անգլիացի Ճէյսն Ուօթ անուն գիտութեան մեծ ունիւրաներէն մէկուն։

Վերջին տասն և իններորդ դարուն մէջ է որ ազազրութեան և շոգեչարժ մեքենայի զբաւերը օժտուեցան նորանոր կուկատարելութիւններով։

Մէկ կողմէն՝ ազազրութեան հարձիւ հրատարակը ողողուեցաւ լրագիրներով, հանդէսներով, զխաական և զեղարուեստական ճախ հրատարակութիւններով որոնք աշխարհի բոլոր անկիւնները յուսաւորեցին զե-